

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ: СТАНОВЛЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ

2005 р., Ж.Ю. Шафаренко

здобувач кафедри філософії

Національного технічного університету України

“Київський політехнічний інститут”

Домінуючою тенденцією зовнішніх впливів, яка охоплює певним чином усі країни, виступає глобалізація [3]. Світу притаманна глобальність у нарощуванні єдиних транснаціональних вимірів і просторів. Останнім часом зі сфери політики й політичної географії поняття “глобальність” перемістилося в економічну та екологічну сфери і спричиняє певні філософсько-методологічні роздуми.

Тенденція глобалізації в сучасних умовах виявляє нові виміри і якості. Якщо усвідомлення економічних, політичних та екологічних наслідків глобалізації системно сприймається суспільством, то процеси в духовній сфері поки що розглядаються фрагментарно. Разом із тим інтегративний характер глобалізаційних зрушень викликає підвищену увагу не тільки до загально-методологічних підвалин продуктивної діяльності, але й потребує системного перегляду вирішених раніше світоглядних та соціальних проблем.

Однак, деякі важливі фактори, які визначають потенціал процесу глобалізації, залишилися за межами розгляду. Насамперед це пов'язано з науковими і технологічними чинниками, векторами динаміки виробництва та принциповими зрушеннями в духовній сфері.

Постіндустріальне суспільство за західною моделлю означає майбутній перерозподіл світових ролей. Захід звільнюється від індустріальної функції, яка пов'язана з переробною промисловістю, та стає світовим фінансовим гравцем, який перерозподіляє ресурси. Індустріальна функція переміщується у ті країни, які перебувають в альянсі із Заходом. Іншим залишається роль імпортерів сировини та некваліфікованої робочої сили. Подібна структура світу планується та вибудовується в сучасній фазі західного виклику.

Одночасно дослідники обґрунтовують позицію, в межах якої цінності, що поділяються конкретним суспільством, усвідомлюються як соціальний капітал [4].

Для останньої третини ХХ століття характерні стрімкі зміни в соціальних нормах. Безумовно, ці зрушення пов'язані з прийнятими в суспільстві цінностями і, таким чином, неподільні від орієнтацій загальних тенденцій в культурі. Це породжує впевненість у формуванні безпосереднього відношення “глобалізація – соціальний капітал”, яке виступає кодом для усвідомлення багатьох процесів сучасного матеріального та духовного життя.

Безумовно, елементи соціального капіталу (економічний капітал, фінансовий капітал, науково-технологічний потенціал, інформаційний ресурс, аксіологічний потенціал тощо) сформувалися в попередні часи і достатньо досліджені. Соціальний капітал не окреслює можливості конкретної держави або регіону, а фіксує певний стан узгодженості матеріального і духовного життя, який притаманний реальним коаліціям, союзам, альянсам. По суті, умови вступу до сучасних союзів пов'язані зі сприйняттям

стандартів соціального капіталу. Становлення концепції соціального капіталу дозволяє усвідомити існування нового якісного виміру життєдіяльності. В його межах домінує намагання “максимально збільшити свої прибутки, оскільки для процвітання сучасного капіталізму необхідна відмова від старих соціальних відношень, суспільних утворень і технологій на користь нових, більш ефективних” [4].

Саме з такою метою обґрунтовується і поширюється поняття соціального капіталу. Лідерство в цьому процесі взяв на себе відомий історик і методолог сучасного суспільства Ф. Фукуяма. Якщо розглянути джерела соціального капіталу, які запропоновані в його роботі “Великий розрив”, то з’являється матеріал до деяких міркувань і висновків.

До джерел соціального капіталу відносяться: існування добровільних асоціацій, товариств, союзів; корпоративна діяльність приватних фірм, організацій та утворень; різновиди релігійної практики; сімейно-родові відносини.

У дослідників з’явилася надія на підставі соціального капіталу побудувати концепцію, яка дозволить позбавитися від попередніх моделей.

По суті, в межах західної геополітичної парадигми утворилося замкнене коло кількісних уявлень. Одні з них пов’язані з відкриттям “межі зростання” та підозрами, що прогрес має принципові природно-екологічні обмеження щодо можливостей земного середовища, яких не вистачить на всіх. У відповідь сформувалася сегрегаційна теорія “золотого мільярду”, який встиг “прорватися” в постіндустріальне суспільство до того, як екологічна пастка закрилася. Таким чином, гуманістична перспектива єдиного загальнолюдського майбутнього була порушена.

Сучасна глобалізація, генеруючи нові всеохоплюючі планетарні поля та системи комунікацій, відкриває можливість розблокувати міжнародну систему, створити принципово нові ринки активності, в яких переваги минулих гегемонів та монополістів, які сповідують старі правила гри, автоматично не спрацьовують. Уявлення про новий ринок потребує системної інтеграції, оскільки пов’язане зі становленням нових центрів традиційних ринків (аграрного, промислового, фінансового, інформаційного тощо); виникненням якісно нових ринків; зміною характеру існування ринків (віртуальний тощо).

У той час, як політичне та правове мислення попередніми уявленнями орієнтовано на пріоритети громадянського суспільства, реальні соціальні процеси ведуть до створення структур і становлення тенденцій, усвідомлення сутності яких потребує не тільки вивчення структури соціального капіталу, але й розуміння особливостей його еволюції.

Соціальний капітал дає переваги, які поширюються далеко за межі економічно-виробничої сфери. Його вважають необхідною умовою створення здорового громадянського суспільства.

Таким чином, в умовах глобалізації утворюється і усвідомлюється послідовність: соціальний капітал – громадянське суспільство – ефективна демократія.

У межах цієї послідовності діє зворотна часова тривалість: демократія існує тисячі років, громадянське суспільство як ідея – кілька сотень років, соціальний капітал усвідомлюється як продукт глобалізації.

Становлення громадянського суспільства як історичної реальності розпочалося із зародженням капіталізму, коли буржуазія повела боротьбу проти абсолютистського одержавлення суспільного життя, панування держави над суспільством, жорстких рамок станового феодального ладу, за вільну економічну діяльність, політичні права й свободи, демократичні форми державного правління. Виникнення громадянського суспільства пов'язується з появою громадянина як самостійного, індивідуального члена суспільства, який усвідомлює себе таким і наділений певним комплексом невідчужуваних прав та свобод.

Вважається, що ступінь розвиненості громадянського суспільства перебуває у прямій і безпосередній залежності від рівня демократизму держави. Чим більш демократичною є держава, тим розвиненішим є громадянське суспільство, і навпаки. Однак, якщо створення демократичних інститутів держави є результатом свідомої цілеспрямованої діяльності людей, то громадянське суспільство розбудовується за іншою логікою. Його формування має спонтанний характер, є результатом громадської самодіяльності, яку не можна ні "організувати", ні "очолити", як би кому не хотілося це зробити. Дослідники приходять до висновку, що "громадянське суспільство ніде не зафіксоване в яких-небудь інституціональних формах, не існує в якому-небудь завершеному стані. Його не можна ввести декретом, "побудувати". До нього можна лише йти – усвідомленим шляхом історичного розвитку" [1].

Разом із тим в умовах глобалізації індивідуалізм як фундаментальна цінність сучасного західного суспільства непомітно починає переходити від гордої самотності вільних людей до замкнутого егоїзму, для якого метою стає максимізація персональної свободи без огляду на відповідальність перед іншими людьми.

Демократично зрозуміла глобалізація означає демонополізацію минулих систем та введення нових учасників з правом прийняття рішень. Нові учасники пропонують фінансові та інші ресурси глобального світу, свою ініціативу з тим, щоб він ставав гнучкішим і динамічнішим. Для різних сфер діяльності і підсистем глобального світу потрібні механізми та процедури, які виключають можливість присвоєння переваг глобалізації тими, хто сьогодні самоутверджується в ролі регентів.

Складається ситуація, коли не тільки політологи та політичні лідери, а й держави та народи намагаються усвідомити, заради яких цілей і в контексті яких цінностей формується новий глобальний світ. Або це прагнення сформувати з нього єдиний компактний об'єкт, яким управляють згори, за старою авторитарною моделлю, яку нині називають однополярною, або формується принципово нове середовище світових суб'єктів, які і вирішують свої проблеми спільно, на базі механізмів демократії та колективного контролю за прийняттям та виконанням рішень.

Головна проблема полягає в тому, щоб усвідомити надійне підґрунтя механізму загального порозуміння, на яке зможе спиратися правова система глобального світу. Передумови для цього існують у структурі діяльності людей та особливостях їхнього соціального життя, тобто детерміновані правовими законами, моральними нормами та духовними цінностями.

Певним чином їх можна розглядати як наслідок дії послідовності хвиль (за концепцією Е. Тоффлера). Кожна з хвиль у своїй вищій точці має особливі досягнення. Для першої (аграрної) хвилі це культура землеробства, для другої (промислової) – нарощування виробництва, а для третьої (технологічної) – це виклик технологій.

Послідовність об'єктивації хвиль означає, що в історії людства можна виділити три періоди. На першому, який охоплює тисячі років, діяла перша аграрна хвиля. На другому, який тривав сотні років, відбувалося взаємодоповнення промислової та аграрної хвиль. Нарешті, третій період – найкоротший – поки що має в активі кілька десятиліть – демонструє взаємодію трьох хвиль: технологічної, промислової та аграрної.

Один із висновків полягає в тому, що в умовах глобалізації становлення соціального капіталу має адекватне підґрунтя – єдність трьох хвиль.

З іншого боку соціальний капітал можна розглядати як вищу форму еволюції суспільного феномену – соціального потенціалу. Аргументи на користь еволюційної природи соціального капіталу слід шукати в інших вимірах історії людства, а саме у поступі цивілізацій.

В існуванні попередніх цивілізацій проглядає протиріччя, усвідомлення якого може дозволити зрозуміти об'єктивні зв'язки проблем, що стоять перед сучасним людством. Справа в тому, що і Великі цивілізації стародавнього світу, і ті, які існували в межах суперцивілізації (Греція, Рим, Візантія), піднімались до свого рівня аграрною хвилею. У той же час можна виділити фундаментальний принцип життя кожної цивілізації, а тим самим визначити пріоритети соціальної організації. Протиріччя виникає тому, що на однаковій (землеробській) основі формуються різні цивілізаційні принципи, які детермінують своєрідні правові системи. Тобто за відношенням “земля – соціум – право” прихована значно складніша мережа, в якій головну роль відіграють поняття: сільськогосподарська діяльність – культура землеробства – власність – влада – закон.

Як відомо, закони з'являються на високому рівні розвитку суспільства. Вдало і афористично це підкреслив один із сучасних авторів: “Спочатку була створена Земля. Потім виникла людська цивілізація. А потім з'явилися закони” [2].

Тривалий час в історії людства відношення між окремими особами та соціальними групами залежали від магічно-містичних процедур та обрядів. Їхня сукупність складає певну піраміду ритуальних дій, які усвідомлюються як містерії, культу, і традиції.

З точки зору сучасності, вони розглядаються як релігійно-культурні регулятиви, але в часи розквіту Великих цивілізацій вони виконували значно більше функцій, серед яких регулювання правових відносин, функціонування моральних норм та формування ціннісних орієнтацій.

Ось цей перехід від часів домінування звичаїв та традицій до закону і права надзвичайно важливий у розвитку суспільства. Причина в тому, що не зміна природних умов, демографічного складу, технологій діяльності, а щось принципово інше обумовлює радикальний перехід в усіх відомих культурах Стародавнього світу.

Звертаючись до цивілізацій Стародавнього світу, коли цей перехід відбувався у безпосередньому вигляді, можна дослідити, яким чином сенс буття людини відтворюється в сукупності законів та інших регулятивних форм.

Цивілізація	Біосферний комплекс	Зразок законів
Міжріччя	Земля + гарантована вода + цілорічна праця	Кодекс Хаммурапі
Єгипет	Земля + сезонна волога + узгоджена праця	Закони "дому царя"
Індія	Земля + сезонна волога + колективна праця	Закони Ману
Китай	Земля + нестабільна волога + сезонна праця	"Книга документів"

Не сама земля як така, як джерело існування людини і формування її духовних цінностей, а цілісний біосферний комплекс стає базою формування правових відносин і відповідних правових систем.

Таким чином, правові системи пріоритетно концентрують соціальний потенціал відповідних цивілізацій стародавнього світу і виступають інтегративним фактором зв'язку законів, норм і цінностей.

Наступні етапи цивілізаційного розвитку вносять свої корективи у взаємодію правових систем, моральних норм та духовних цінностей.

Глобалізація – це виклик існуючим цивілізаціям. Оскільки уявлення про сучасну єдину людську цивілізацію є поверхневими і неповними, то в кожній з існуючих цивілізацій глобалізація має свої особливості. Усвідомлення особливостей ситуації дозволяє розуміти глобалізацію як системний виклик сучасному суспільству (західно-європейському, ісламському, китайському, тощо).

Відповіддю на виклик може стати міжцивілізійний діалог. Але для його здійснення необхідно визнати, що в суспільстві відбуваються два процеси, які розвиваються паралельно. У політичній і економічній сфері історія є прогресивною і лінійною... Однак у соціальній і моральній сфері історія, мабуть, виглядає циклічною, а соціальний капітал зменшується і зростає протягом життя послідовності поколінь [4].

Становлення соціального потенціалу, його еволюція та актуалізація в умовах сучасного етапу глобалізації призводить до того, що відбувається стихійний вихід на проблему діалогу великих спільнот і пошук базової сфери порозуміння, яке пов'язується не зі стереотипами поведінки, алгоритмами діяльності, унікальністю духовного життя, а з цивілізаційно визначеним феноменом – соціальним капіталом.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кравченко И.И.* Концепция гражданского общества в философском развитии // Политические исследования. – 1991. – № 5. – С. 128.
2. *Сурия Пракаш Синха.* Юриспруденция. Философия права. – М.: Логос, 1996. – С. 5.
3. *Уткин А.И.* Глобализация: процесс и осмысление. – М.: Генезис, 2001. – 263 с.
4. *Фукуяма Ф.* Великий разрыв. – М.: Логос, 2003. – С. 26-384.